

Recensioner

Mikael Holmqvist, *Djursholm: Sveriges ledarsambälle*. Stockholm: Atlantis, 2015

Om stadsdelen Djursholm dyker upp i ett samtal så vet de flesta att Djursholm (som ligger i Danderyds kommun) är platsen där de mest välbeställda i Sverige bor och ofta uttrycker folk sig en smula nedvärderande om dessa rika människor, födda med en silversked i munnen. Denna stadsdel är också lite sägenomspunnen, sägner som ofta är grundade på förutfattade meningar.

Det finns inte särskilt många studier över hur och på vilket sätt överklassen i Sverige lever vid sidan av arbetet. Det är relativt lätt att hitta intressant statistik, som att personer i Djursholm har högst medelinkomst, högst utbildningsnivå, lägst arbetslöshet – sysselsättningsgraden är dock lägre än i landet i övrigt (de rika har råd att inte arbeta, vilket gäller framför allt kvinnor som arbetar oavlönat som hemmafruar) – lägst antal människor med socialbidrag, låga ohälsotal, högsta frekvensen av tekniskt avancerade yrken och nära hälften arbetar med finansiell verksamhet och företagstjänster etc.

Men frågan kvarstår dock: hur lever och verkar djursholmarna? Hur är Djursholm möjligt? Denna fråga har Mikael Holmqvist försökt svara på i boken *Djursholm: Sveriges ledarsambälle*. Och vi får verkligen en heltäckande bild (på hela 741 sidor) av detta bostadsområde och dess innevånare.

”Solen lyser alltid över Djursholm.” Djursholm skapades av bankiren Henrik Palme (ja, en släkting till Olof Palme) och detta område har lockat ledande personer inom näringsliv, förvaltning, militär, musikpersonligheter etc. (Ett tag bodde Sveriges mest kände kriminolog där, nämligen Leif G.W. Persson).

Bilden som framträder är inte alltid så smickrande och som läsare slås jag av att det råder stor konkurrens, som kan vara rent förödande för människor som slås ut och inte passar in i mönstret. Och bostadshusen, som ofta har en överdådig karaktär, fungerar som stängda borgar. Bakom gardinerna är det inte lika vackert. Alkoholkonsumtionen är hög, även bland ungdomar. Växer man upp där ska man gå på Viktor Rydbergs gymnasium och efter det skall man helst gå Handelshögskolan. Har man inte tillräcklig höga betyg för att komma in på detta gymnasium, så får lärarna ofta besök från föräldrarna. De trycker på för att lärarna skall höja betygen. Och om man ändå inte kommer in på gymnasiet, så väljer föräldrarna att placera sina ungdomar på internat som Lundsberg.

Personal som lärare och andra icke-djursholmare som arbetar där betraktas och behandlas som tjänstefolk.

Holmqvist utgångspunkt är att Djursholmsborna kan betraktas som ledare. Och följaktligen utgör Djursholm ett ledarsamhälle. I detta samhälle gäller det att skapa ett socialt nätverk. Och man utövar makt som ledare. Dessa ledare behöver inte nödvändigtvis ha en ledande position inom politiken, näringslivet, kulturen eller media, även de ofta har det. Holmqvist menar att det som utmärker en ledare är att den har skaffat sig legitimitet. För att komma åt detta ledarsamhälle måste man därför studera ledarens hela livsmiljö, vilket Holmqvist gör; vi får oss till livs en spännande och heltäckande beskrivning av Djursholm som just livsmiljö.

Ledarna konsekreras, förheligas, dvs. de upphöjs som moraliska och andliga subjekt i och genom samhället Djursholm. Konsekrecering bygger på social separering och differentiering, både mentalt och fysiskt. Och en speciell kultur skapas. Där alstras en aura genom Djursholms historia, traditioner, ceremonier, ritualer och institutioner.

I detta samhälle handlar det alltså inte så mycket om formella meriter utan om livsstil och denna livsstil försöker Holmqvist med sin djuplodande bok fånga. Livsstilen karakteriseras av en strävan att omvandla samhället, denna strävan tar sig olika former, som välgörenhet, vars mål var att uppfostra de mindre lyckade. Paradoxalt nog var Djursholmarna tidigt ute när det gäller kooperativ. De grundlade Kooperativa Förbundet och än idag fungerar Konsum som en social mötespunkt.

Djursholmarna betraktar sitt samhälle som "Sveriges bäst ordnade villastad". Här har man, som det uppfattas, skapat framtidens samhälle. Och detta tar sig institutionellt uttryck i Djursholm samskola, Djursholms kapell, tennisklubben och ridhuset. Dessa institutioner är viktiga för skapandet av livstilar hos det uppväxande släktet; ungdomarna socialiseras på så vis in i en specifik livsstil. Fotboll, boxning och brottning finns över huvud taget inte på kartan. Ungdomar ska hålla på med ridning/tennis och målet med idrotten är verkligen inte att bli ny Björn Borg – man befinner sig på tennisbanan för att skapa och upprätthålla ett socialt nätverk.

Holmqvists mål med sin bok är att ge en bild av detta samhälle utifrån sociala, kulturella och politiska drag. Med andra ord får vi en helhetsbild av människorna i Djursholm. Jag som läsare av denna bok finner att han lyckas väl i sitt uppsåt. Helhetgreppet fångar han metodologisk på ett högst varierat sätt. Författaren arbetar med historiska källor, kvantitativa enkäter, kvalitativa metoder etc. Han bor själv i Danderyd och han har ofta begett sig per cykel till Djursholm. Holmqvist har själv gått på Lundsberg och Handelshögskolan, så han har stött på många som kommer från just Djursholm.

Hans teoretiska utgångspunkter är framför allt Pierre Bourdieu, Max Weber och Norbert Elias. Och han håller sitt teoretiska kapitel föredömligt kort. Det lätt hänt att gräva ned sig i teoretiska spetsfundigheter, så att dessa skymmer det empiriska materialet. Men hos Holmqvist är empirin det centrala.

Holmqvist är professor i företagsekonomi och det framgår av hans utgångspunkt, nämligen av begreppet *ledarsamhället*. Ett centralt begrepp inom företagsekonomi, men som vi sociologer mycket väl skulle kunna använda. Men i övrigt så rör sig han även hemtamt på sociologins område. Om det vore en studie inom sociologins fält

skulle man nog snarare utgå från Goffmans tankegångar. För att tala i Goffmans termer är den uppvisade rena, oklanderliga fasaden det viktigaste, men bakom kulisserna är det inte alltid så perfekt. Dock skulle nog boken då haft en lite annorlunda karaktär och det är inte säkert att resultatet skulle blivit så lyckat som det blev.

Djursholm kan ses som ett exempel på framväxten en ny(gammal) samhällstyp, ett elitsamhälle eller ett ledarsamhälle som aspirerar på att ta ledningen och makten över det övriga svenska samhället.

Texten är medryckande och ytterligt läsvärd, så således anbefalles läsning.

Lars-Erik Alkvist, Högskolan Dalarna

Petter Sandgren, *Internatskolorna: Att fostra en elit*. Stockholm: Atlantis, 2015

Strykjärnet, det minns man. För några år sedan brännmärkte några äldre elever på Lundsberg två nya elever med ett strykjärn. En elev fick andra gradens brännskada och tvingades uppsöka sjukhus. Skandalen var ett faktum.

Det gällde en invigningsceremoni, en del av en rit som sanktionerats av skolans ledning, framkom det i Skolinspektionens granskning. Nya elever skulle märkas, denna gång med glödhatt strykjärn. Men de välkomnades förstås glatt till discot samma kväll!

Historikern Petter Sandgren återger händelserna i början av sin bok *Internatskolorna*, med undertiteln *Att fostra en elit*. Sigtuna, Solbacka, Grennaskolan och Lundsberg – i sin ordrika och täta text placerar Sandgren dessa folkhemmets distingerade anomalier i en mångbottnad och transnationell tradition.

Han stannar alltså inte vid den och den detaljen på de svenska internatskolorna – den och den prinsen, friherren, valspråket eller lagsporten. Han placerar sådana detaljer i intrikata historiska förlopp eller mönster: engelska, europeiska, globala. Historien om internatskolorna är sammanflätad, skriver Sandgren i slutet av boken. Och vid det laget har han verkligen visat det.

Ett exempel är just kamratfostran och den maskulint kodade nollningen. Systemet med äldre elever som mästrar yngre på elevhem kan föras tillbaka till slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, när aristokratiska ynglingar i England – ryckta ur sin kontext – visade sig ovana vid att inte omges av tjänare. Nykomlingarna fick då bli tjänare: *fags*. De fick städa rummen och springa ärenden, för att senare själva bli upppassade. *Fagging* var uppfunnet.

Vid internatskolan i Winchester skulle de yngsta eleverna rosta de äldre elevernas bröd över elden. Invigningsriten bestod då i att bränna och därmed härda de yngsta elevernas händer med glödande pinnar. På så sätt skulle de nämligen kunna hålla brödet över elden med bara händer och servera te och kaffe ur varma kannor.

Med åren får minnena ”en patina av nostalgi”, skriver Sandgren. Självbiografier från tidigare elever skildrar pennialism som humor och våld som karaktärsdanande. Att *inte*

bli utsatt kan vara värre än att få fingrarna brända. Det blir en ”form av vanära att inte få stryk”, konstaterade en elev vid Eton redan på 1840-talet.

En fascinerande poäng i Petter Sandgrens bok är mytbildningens betydelse, alltså alla Harry Potter-liknande sagor som lyfts in i internatskolornas varumärken och design. *Tom Brown's schooldays* av Thomas Hughes (1857) blev flitigt läst av pedagoger i USA, Frankrike, Tyskland och Sverige och fick dem att efterlikna ett rosenskimrande engelskt ideal som från början alltså var förhållandevis fiktivt. Idag finns hybrider över hela jordklotet som på varierande men snarlika sätt försöker upprätthålla social distinktion på lantligt placerade finskolor med helpension, gärna så diskret som möjligt.

Det kinesiska kommunistpartiets före detta boss Bo Xilai lät sin son läsa vid Harrow School i London. Satellitskolorna i Asien – i sig exklusiva – var förmodligen inte brittiska nog. Det man vill åt är nämligen inte utbildningen som sådan utan ”det lugna medvetandet om en obesvårad överlägsenhet”, för att citera den tidigare premiärministern H.H. Asquith.

En annan fascinerande poäng är det ideologiska potpurri som blir resultatet. Lundsbergs exklusiva aura i vår tid visar sig till exempel rimma illa med delar av skolans förflutna. Sandgren visar att grundaren William Olssons drömmar om klassupplösning och sammanhållande skogsarbete har tystats ned, till förmån för mer förväntade referenser till Eton, Harrow och Rugby. Här har alltså funnits progressiva pedagogiska ambitioner som dagens föräldrar med Lundsberg i sikte knappast vill kännas vid.

Och när Nazityskland ville fostra nazistiska gentlemän på egna internatskolor imiterade man förstås de brittiska förlagorna men avstod från att överta *fagging*-systemet, trots att det vid första anblicken bygger på en Führer-logik. Men nazisterna menade att mästrande elever kunde få en överdriven uppfattning om sin egen betydelse och att en *fag* kunde få en känsla av att vara svag och underkastad (snarare än arisk, får man förmoda). Lösningen blev en särskild lärare som Führer för elevhemmen.

En tredje fascinerande poäng förstärker jag på egen hand under min läsning: parallellerna med dagens ungdomsvård för kriminella, som jag studerat flitigt. Ta bara den rurala placeringen, de höga avgifterna, det förespeglat holistiska karaktärsformandet, den initiala identitetsnedbrytningen, elevernas hemlängtan och känslan av övergivenhet samt institutionernas disciplineringsmetoder, som hemreseförbud och indragen veckopeng. I ungdomsvården finns i princip samma fenomen. Fast det är förstås kommunerna som betalar avgifterna, inte rika föräldrar.

Strukturellt sett kan alltså elitens uppfostringsanstalter i vissa avseenden vara egenomligt lika anstalterna på samhällets botten. Det handlar om samhällets institutionella hantering av dess kontrasterande spetsar, kan man säga, som också kan mötas rent konkret. Petter Sandgren berör det när han uppmärksammar det faktum att fina familjer ibland verkar särskilt måna om att ”skicka iväg” bångstyriga barn.

Det hade jag gärna läst mer om: internatskolan som tyst kontroll av elit-reproduktionens inneboende avvikelser. (”Sociala problem? Skicka honom till Hållsjön i Värmland.”) Jag hade också gärna läst mer om skolningen av *andra* eliter, bortom direktörfärer, adelssläkter och kungahus, såsom den socialdemokratiska. SSU:s kursgård Bommersvik nämns men kvalar inte in som internatskola. Men om ämnet

egentligen är fostrandet av eliter, som undertiteln anger, borde undersökningsområdet ändå breddas.

Blir det sociologiskt? Detta är ett historiskt verk, det första i en planerad trilogi, så det vore fel att förvänta sig något annat. Som sociolog är det kanske lätt att tappa bort sig i de vindlande beskrivningarna och förgäves vänta på Förklaringen med stort F eller Perspektivet med stort P.

Men många sociologer dyker ändå upp: C. Wright Mills, Max Weber, Pierre Bourdieu, Erving Goffman, Michel Foucault och Gabriel Tarde. De används på ett friare sätt, som resurs snarare än ämne (det liknar Sara Danius stil i *Den blå tvålen*) och det tycker jag är fint, nyttigt och charmigt. Man får läsa små stycken sociologi när det passar Petter Sandgrens projekt.

Det påminner om att blott för sociologer är sociologin helig. För andra kan sociologin vara användbar, eventuellt.

David Wästerfors, Lunds universitet

Mikael Holmqvist, *Djursholm: Sveriges ledarsambälle*. Stockholm: Atlantis, 2015

Petter Sandgren, *Internatskolorna: Att fostra en elit*. Stockholm: Atlantis, 2015

Inställningen till samhällets elit är idag mångbottnad. Att all makt utgår från folket ifrågasätts inte, lika lite som att eliter utövar ett avgörande inflytande över samhällets olika sektorer, något som bottnar i Webers meritokratiska ideal och teorin om den goda byråkratin. Samtidigt har framgång och framgångens hjältar och hjältinnor kommit hyllas inom snart sagt alla områden. Så sker inte längre bara inom idrottens värld, där benämningen elit är legio, utan de bästa inom allt ifrån film och musik till entreprenörskap och reklam belönas och beundras på årliga galor. De framgångsrika bildar på detta sätt den framgångens elit som genom sina förmågor och resurser höjer sig över oss andra.

Senare tids diskussioner om vilka som har makt och inflytande i Sverige formas av våra media där även ansedda publikationer inte drar sig för att göra listor över de personer som anses ha mest makt. Uppräkningar som vanligen består av en mix av politiker, företagsledare och andra personer som fått betydande spaltutrymme i media under senare tid.

De som i första hand inte ser eliten i ett samhälle som ett kvitto på framgång utan likt Aristoteles ser eliten som reproduktion av makt ser samhället och dess eliter genom helt andra linser. I Aristoteles beskrivning av den republikanska statsformen tillhör makten – aristokratin, ”de bästas välde”, där dygden är dess väsen. Aristokratin med sin *raison d'être* i börd och etnicitet konkurrerar dock sedan länge om inflytandet i

samhället med eliter med andra maktbaser såsom plutokratien (pengar och egendom), meritokratien (kunskap och prestationer) och demokratin (representativitet).

C.H. Hermanssons bok *Monopol och storfinans* (1965) om de femton familjerna, visade redan på 60-talet hur några få familjer i Sverige genom sitt kapital inte enbart utövade ett stort inflytande över de företag de kontrollerade utan genom detta kapital även utövade sin makt i näringslivet och samhället i stort. Under sjuttioalet kom samhällseliten av många därmed att ses i makttermer. Under 1980-talet genomför den statliga maktutredningen och i huvudrapporten *Demokrati och makt i Sverige* (SOU 1990:44) kan man läsa att den svenska eliten består vid denna tid av två block. Det handlar om näringslivet och politiken, grupper vilkas inflytande ökat på den kulturella elitens bekostnad, där den senare består av den bildade borgerligheten till vilken studenten och högre akademiska examina länge utgjort en inträdesbiljett. Den bildade elitens inflytande isoleras dock till bildningens egna bastilljoner; akademier, universitet, högskolor och får som bäst ett visst utrymme i det offentliga samtalet.

Förmögenheter växer dock till eller löses upp, samtidigt som man häpnas av de kapital som senare tids entreprenörer kontrollerar efter att ha sålt av sina företag. Toppen i den finansiella elitserien förändras därför ibland både oväntat och snabbt, samtidigt som betydelsen av de aristokratiska idealens betoning av tradition och kontinuitet som nödvändiga kvaliteter för inflytande fortfarande förefaller uppenbar i många sammanhang.

Två böcker som kom ut förra året bygger på mycket ingående studier av vad det är som formar den svenska eliten: Petter Sandbergs *Internatskolorna: Så fostras en elit* samt Mikael Holmqvists *Djursholm: Sveriges ledarsamhälle*.

Sandbergs bok inleds med den omtalade strykjärnsincidenten på internatskolan Lundsberg och beskriver hur den svenska elitens internatskolor utvecklats i ett samspel med liknade skolor i England, USA och övriga Europa.

Lundsberg startade på ett privat initiativ av den svensk-engelske affärsmannen William Olsson 1896 men ombildades till en stiftelse 1907. Lundberg fick senare efterföljare i Sigtunaskolan (1924) och Sigtuna Humanistiska Läroverk (1927). Gemensamt för dessa skolor var att de befolkades av söner till den svenska aristokratin och den ekonomiska borgligheten. Sandberg menar att donationerna till Lundberg under dess första tid ger en tydlig bild av att den stöds och kontrolleras av en vid denna tid nationellt integrerad elit.

Vad som kan vara mindre känt före Sandbergs studie är att dessa skolor initialt tagit sin utgångspunkt i progressiva pedagogiska idéer. Även om begreppen progressiv och reforminriktad är trubbiga för att beskriva dessa pedagogiska idéer så menar Sandberg att internatskolorna under de första åren kännetecknas av en önskan att vara något mer än bara skolor för teoretiskt kunskapsinhämtande. Tanken var att manuellt arbete i skogen och i trädgården samt undervisning i slöjd skulle utgöra betydelsefulla inslag i elevernas karaktärsdanning. Trots detta är det intressant att notera att en internatskola som Lundberg under dess första decennier hade problem. En elev beskriver det som att där fanns ett utbrett mode ”att gå om kring och vara slapp och slö och loj och

lat och likgiltig och de som inte hade anlag för dessa egenskaper gjorde sitt bästa för att se ut som om de hade dem” (Ur *Lundsbergaren* 1907 i Sandberg 2015). Ur denna problematik utvecklades tankarna om åtskillnaden mellan undervisning och fri tid, där lärarnas ansvar för disciplineringen av eleverna begränsades till skolan och att eleverna själva skall ges ansvaret för att disciplin och ordning upprätt hölls på elevhemmen. Skolans andre rektor William Olsson jr. föreslog att en skolrepublik skulle införas med studentriksdag, ett eget rättsväsende med domare och advokater som tar ställning till och dömer elever som brutit mot rådande regler. Idén om skolrepubliken kommer, visar Sandberg, inte i första hand från de engelska public school systemet utan istället från de progressiva internatskolorna på USA:s östkust. Progressiva idéer om elevdemokrati, som de kom att kallas långt senare i Sverige, kom dock med tiden att få en mer specifik inriktning präglad av de engelska Eton-idealen, en inriktning som beskrevs i Jan Guillous bok *Ondskan* (Guillou 1981) och mer nyligen uppmärksammats i och med den så kallade ”strykjärnsincidenten”.

Sandbergs utförliga beskrivning av internatskolorna visar att de svenska skolorna är del av en internationell strävan där denna utbildningsform är ett alternativ till det statliga skolväsendet. Sandberg visar dock att dessa internatskolor med tiden blir allt mer svenska när deras internationella motsvarigheter blir alltmer internationella som följd av globaliseringen av såväl utbildning som de internationella eliterna.

Holmqvist tar likt Sandberg en historisk utgångspunkt för sin analys. Även här handlar det om att skapandet av något nytt och bättre när Henrik Palme och Djurs-holmbolaget skapade villastaden Djursholm – idealsamhället.

I Holmqvists analys av Djursholm som ett ledarsamhälle har de fem kapitlen om skolan och utbildningens roll rubriken ”Skapandet av en Djursholmare”. Här skildras förväntningarna om den presterande och framgångsrike eleven, och den taktik som elever och deras föräldrar använder för att barnen ska bli framgångsrika i skolan (även konsekvenser och baksidor av sådana förväntningar redovisas utförligt).

Boken beskriver hur de som växer upp i Djursholm fostras genom en uppsättning värderingar och som uttrycks i sätten att interagera inom familjen, skolan, föreningsliv, kyrkan och så vidare. Boken redovisar också interiörer från möten i affärer, i parken, på föreningsmöten och på middagar och visar genom dessa att de som intervjuas vill förmedla den anda som karaktäriserar livet i Djursholm samt att djursholmarens sätt att leva är något unikt och eftersträvansvärt. I historiens ljus kan vi skönja Henrik Palmes vision om livet i den goda trädgårdsstaden. En av slutsatserna i Holmqvists omfattande studie är att Djursholm fått, eller kanske snarare tagit sig, rollen att fostra människor som kan leda och styra de mest centrala sektorerna i dagens Sverige. Detta genom att samhället allt sedan Henrik Palmes tid förmått skapa, med Holmqvists ord, en aura och förmåga att upphöja sina invånare till ledare.

Gemensamt för Sandbergs och Holmqvists studier är att de ser skapandet av eliten som en process av konsekvrering, det vill säga detta att bli invigd eller göra någon helig, med andra ord att den konsekvrerade är utvald och upphöjd över den profana vardagens realiteter. Att konsekvrera ledare handlar om förvärvandet av det Bourdieu benämner som ett kulturellt kapital. Det handlar med Holmqvists ord mindre om att några få

får tillgång till och upprätthåller formella maktpositioner genom akademiska titlar, eller genom utbildning förvärvad kunskap, utan det är det habitus som de tillägnat sig som är avgörande. Konsekreringen till ledare sker genom att detta habitus gör dem till normsättare och föredömen för hur man ska tänka och agera skriver Holmqvist.

Böckerna är övertygande i sina skildringar av hur internatskolornas ideal och samvaro formar dem som går där på liknande sätt som det att socialiseras in i en särskild livsstil genom att bo och växa upp i Djursholm. I båda fallen innebär det att man uppfattas som bättre skickad som ledare i samhället.

Även om forskningen om eliten i Sverige ännu är begränsad så finns det studier om andra grupper i samhället som möjliggör jämförelser. I andra änden av den sociala skiktningen i samhället återfinns en klassisk studie av kollektiv identitet i ett norskt företag. I boken *Arbeiderkollektivet* utvecklar Sverre Lysgaard (2001/1961) det han kallar de underordnades sociologi. Denna studies betydelse kan knappast underskattas när det gäller kunskapen om hur kollektiva identiteter formas i arbetslivet. Samma år som Sandbergs och Holmqvists böcker publiceras diskuterar J.CH. Karlsson (2015) hur Lysgaards teori återkommer i anglosaxisk litteratur om hur människor i utvecklar en gemensam kultur likt det Holmqvist och Sandberg beskriver som eliternas konsekrering. Även detta kollektiv utvecklar uppfattningar om den egna gruppens upphöjda normer och mänskliga värden, i deras fall för att kunna hantera men även förändra ett omänskligt produktionssystem.

Sandbergs och Holmqvists studier är viktiga bidrag till kunskapen om hur i första hand "de gamla pengarnas" elit formas, lever och utvecklar sin självbild.

Deras undersökningar om hur konsekreringen är en del av en internationell rörelse samt har konsekvenser i dagens samhälle kan gärna få efterföljare. Det skulle kunna öppna upp diskussionen om denna grups inflytande inom olika områden i dagens samhälle.

Kanske talar vi här inte om en elit i Aristoteles mening, som genom den konsekrate sociala kompetensen (läs överlägsenhet) utövar sitt inflytande utan mer om en inflytelserik och privilegierad klass som likt Lysgaards arbetarklass får en förändrad roll och möjligen en allt mindre betydelse i globaliseringens spår.

Det vore därför intressant med fortsatta analyser av eliternas makt och inflytande i samhället och vad vi med en blinkning till Lysgaard och arbetssociologin kan kalla de privilegierades sociologi. Inom vilka områden är deras inflytande och makt är störst? Hur leder deras ideal och värderingar till påverkan inom samhällets olika domäner? Om och på vilket sätt finns det en roll för de "de bästas valde" i den globaliserade ekonomin.

Jan Löwstedt, Företagsekonomiska institutionen, Stockholms universitet

Referenser

- Guillou, J. (1981) *Ondskan*. Stockholm: Nordstedt.
 Karlsson, J.CH. (2015) "Lysgaard i Anglosaxien: En jämförande tankelek" *Arbetsmarknad & arbetsliv* 1:7–23.

Hermansson, C.H. (1965) *Monopol och storfinans: De 15 familjerna*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Statens Offentliga utredningar (1990) *Demokrati och makt i Sverige*. SOU 1990:44.

Lysgaard, S. (1961) *Arbeiderkollektivet: En studie av de underordnedes sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bengt Gesser, *Utbildning, jämlikhet, arbetsdelning*. Lund: Arkiv förlag i samarbete med Sociologiska institutionen vid Lunds universitet, 2015

”It has been long remarked that universities would study everything else in the universe before they study themselves”, skrev nestorn i brittisk forskning om högre utbildning, Ronald Barnett, för några år sedan (Barnett 2011:138). Förhållandet gäller i ännu högre grad Sverige. Varje år ges det ut i snitt omkring fem svenska doktorsavhandlingar som handlar om högre utbildning – av en total produktion långt över två tusen avhandlingar per år. Och ännu färre behandlar den högre utbildningens roller i samhället. Inte minst därför är det glädjande att ett viktigt och mycket gediget bidrag till våra kunskaper om högskolornas samhällsfunktioner nu ges ut på nytt – låt vara att det är trettio år gammalt.

Låt mig dock ange min utsiktspunkt, varifrån jag år 2016 för första gången läser framlidne professorn i sociologi vid Lunds universitet, Bengt Gessers magnum opus *Utbildning, jämlikhet, arbetsdelning* från 1985. Jag är inte sociolog, utan litteraturvetare som ägnat tjugofem år av mitt liv åt högskolans styrning och byråkrati. Bara de senaste två åren har jag kunnat systematisera ett antal frågor jag haft om högre utbildning och söka svar i ett antal olika vetenskapliga – inte minst idéhistoriska – traditioner (Casson 2015). Det var först när Gessers bok kom ut på nytt som jag upptäckte den och kunde se, med trettio års avstånd, så mycket klarare på vår belägenhet idag.

Jag insåg plötsligt hur mycket det ändå forskades om utbildning och ojämlikhet för trettio år sedan och hur sällan sådana frågor ställs idag – både i forskningen och i politiken; dagens forskning handlar sällan om ekonomisk jämlikhet och ytterst sällan hör man begreppet klass.

Gesser hade kommit in sent i akademien via Hermods och folkhögskolan – och hans intresseriktning i forskningen speglade hans egen väg. Hans huvudtema i boken är att undersöka ”utbildningseffekter i förhållande till samhällelig arbetsfördelning” (65). Därför kommer sorteringsteorier i fokus i bokens första del. Det är en vida spridd uppfattning bland politiker, allmänhet och tydligen också åtminstone dåtidens sociologer, att skolan sorterar efter begåvning och lämplighet. Gesser återvänder till, bland väldigt många andra, Pitirim Sorokin, en av efterkrigstidens stora konservativa samhällsteoretiker i USA, för att diskutera social och kulturell mobilitet. Men liksom många i hans samtid – och för all del kanske också en majoritet idag – grundade Sorokin sina teorier på förmodade genetiska skillnader: de högre klasserna har en större ärvd begåvning än de lägre, och skolans roll är att finna dem som råkat, av någon

genetisk slump, hamna fel, genom att bruka vad Gesser kallar en gigantisk testapparat för sortering och varudeklaration, nämligen skolan.

I första delen av boken jämför Gesser ekonomers teorier om humankapital med sociologers teorier om selektion; han finner likheter mellan dem men också svagheter i båda. I bokens andra del behandlar han utbildning och jämlikhet. Hans huvudtes presenteras rätt snart: reformer som syftar till att öka jämlikhet i och genom utbildning har gång efter annan presenterats under efterkrigstiden, utan att några påtagliga förändringar uppnåtts. Det påminner mest om en ritual, skriver Gesser (175) och utgör en del av vad han, med Strindbergs ord, kallar den offentliga lögnen: klyftan mellan världen där välmenande reformer ständigt sägs förbättra människors livschanser och den värld där allt förblir sig likt, eller möjligen något värre. Som exempel tar han den svenska skolan där man under 80-talet fortfarande höll på att skjuta upp betyg för att skona eleverna från utstötningmekanismer. Gesser menar att det inte spelade någon roll när betygen gavs, utan det viktiga som sedan påverkar arbetsdelningen är ”att skolan som helhet är uppbyggd kring åtskillnaden mellan manuellt och mentalt arbete – en klassrelaterad uppdelning – och till det manuella arbetets underordning under det mentala” (180).

Gesser upprörs över utbildningssystemets orättvisa selekteringsfunktion. När han för U68:s räkning undersökte sammansättningen av studentkullar fann han att antalet studenter från lägre klasser hade ökat totalt, men mellan utbildningarna var statusen oförändrat – de lägre klasserna blev sjuksköterskor, forskollärare och högskoleingenjörer medan de högre blev läkare och jurister och civilingenjörer. Och så är det än i våra dagar, trots femtio år av politisk vilja – eller åtminstone retorik. Gesser ställer, inte oväntat, selektionsteorier mot socialisationsteorier. Utbildningens roll är inte att hitta de begåvade utan, säger han, att se till att samhällsstatus reproduceras, inte minst genom att klä om börd till merit. Se, de rika är mera begåvade och arbetar hårdare, ity de får bättre betyg.

Genomgående visar Gesser hur väl han behärskade både svensk och utländsk forskning om den högre utbildningen. I en analytisk och kritisk genomgång av sin tids forskning finner han en stor samstämmighet om att ”framsteg och ekonomisk tillväxt kräver ett utbildningssystem som bidrar till den sociala likhetens reproduktion” (239). Lite märkligt kan jag dock tycka det är att han finner att utbildningsmässig ojämlikhet kan falla inom ramen för det moraliskt godtagbara enligt John Rawls rättviseteorem – bara ingen får det sämre. Jag skulle tycka att det inte alls faller inom Rawls ram – vad Rawls hävdar är att de som har det sämst ställt ska få mest; man måste ständigt omfördela för att motverka samhällssystemens inneboende rörelse mot ojämlikhet. Och varken då eller nu kan man hävda att utbildningssystemet kompenserar för ett socialt arv. Men på Gessers åttiotal, sade man åtminstone att det borde göra det.

Likaså är Gesser kritisk till utredningar som uppfyller politikernas profetior om att allmänt studiemedel gagnar utjämningen i utbildningssystemet. Även om arbetarklassen gynnats, har medelklassen gynnats ännu mera, säger Gesser. Och vi behöver bara titta på de senaste decenniernas statistik från HSV/UKÄ för att se att han hade rätt. Jämlikhet kostar pengar, konstaterar han – det är billigare för ett samhälle att utbilda

dem som redan fått en skjuts framåt av familjens, språk, kultur osv. Men, avslutar han sitt avsnitt om klass och utbildning: ”Detta betyder inte att jag ser den rådande situationen som önskvärd” (262).

Sedan Gessers tid har lösenordet inte varit jämlikhet utan istället valfrihet. Vilket, tillsammans med dess parhäst – konkurrens på lika villkor – förstås är en minst lika stor offentlig lögn. Av de två lögnerna så blir åtminstone jag vida mera tilltalad av åttiotalets tal om jämlikhet. Och även om Gesser beklagar sig över den tidens brist på alternativ till statliga och kommunala skolor, tror jag han hade blivit förfärad av den raskt ökande ojämlikheten i samhället som reproduceras och rättfärdigas av ett skiktat skolsystem, utklätt till valfrihet.

Gesser använder skönlitteratur på ett för nutida samhällsvetare ovanligt sätt – Cervantes, Balzac, Strindberg dyker upp som självklara referenser. Tankar om bildning som kapital finner Gesser långt före Bourdieu, hos ingen mindre än August Strindberg och hans inlägg om socialdarwinismen i *Tjänstekvinnans son* och *Fröken Julie*. Det är fint att samma Arkiv förlag nyligen publicerat en volym med *Sociologi genom litteratur*, men där närmar sig sociologerna skönlitteratur som ett främmande fält utanför sociologins egen säkerhetszon. Bengt Gesser, däremot, rör sig bland de europeiska klassikerna som på sin egen bakgård.

Gessers gedigna genomgång av teorier om professionalisering visar alltså hur högre utbildning fungerar för att stärka och reproducera en yrkesgrupps kunskapsmonopol och tillämpning av en viss yrkesetik, allt oftare inom ramen för en statlig legitimering. Och bakom hela Gessers resonemang skymtar gång efter annan inte bara Marx, Durkheim och Weber utan också Nietzsche – de professionella utgör en högre art som har rätten att uttala sig om vad som är gott eller dåligt; politisk och samhällelig rang blir *a priori* själslig rang. Men i förlängningen av detta resonemang ser Gesser en oroande utveckling: att alla försök att genom fort- och vidareutbildning, forskningscirklar, kortkurser osv. föra ut ett vetenskapligt arbetssätt till en bredare befolkning, ”att professionalisera lekmannen” som han säger (317), blir då universitetens sätt att utöka sin maktsfär – eftersom allt sker på de professionellas villkor.

I ett avslutande kapitel diskuterar Gesser relationen mellan kulturellt och socialt kapital i Bourdieus mening och å andra sidan ekonomiskt kapital och humankapital i nationalekonomins mening. Han kopplar också begreppen till den dequalificering av universitetslärarna som han tycker sig märka; redan för trettio år sedan såg han alltså hur lärarna alltmer förlorade kontrollen över den egna arbetsprocessen. I folkskolan och gymnasiet planeras dagen åt eleven som har att infinna sig och göra det den blir tillsagd. Högre utbildning, däremot, förbereder studenten för yrken där man äger sin egen tid. Gesser ser hur det blir allt fler inskränkningar i rätten att disponera sin tid så som man finner bäst. Det blir omöjligt att upprätthålla den akademiska dogmen, som Gesser kallar den, det vill säga kunskap för kunskaps skull och inte först och främst för de kortsiktiga resultatens skull; styrning och kontroll ökar i alla olika former. Som Anders Persson påpekar i sitt fylliga förord till boken har utvecklingen knappast vänt under de senaste trettio åren. Han ser ”lönearbetsorganiserat arbete inom högre utbildning” som en av de starkaste utvecklingstendenserna sedan Gesser skrev sin bok, nu

när EU vill ”styra medborgarnas kunskaper, färdigheter och attityder...” och ”... folket verkar förbli elever i maktens livslånga skola” (39). De senaste årens autonomireformer förstärker intrycket att de offentliga lögnerna om högre utbildning bara blivit ännu mera skamlösa sedan Gessers tid.

Gesser diskuterar också, i vad som idag känns som en ovan diskussion, vilka de intellektuella är och huruvida de utgör en klass. I en spännande analys av de skiftande villkoren för intellektuella visar han hur det breda samhällsinflytande som 1800-talets intellektuella – en Ibsen, en Zola, en Tegnér – har övergått till en sektoriserad intellektuell elit där inflytandet begränsas till den egna yrkeskretsen, som allt oftare kringkärs och reproduceras av en universitetsutbildning. Själv tycks han sympatisera med Anton Gramsci som menade att ”alla människor är intellektuella men alla har inte funktionen att vara intellektuella”.

Sociologin har nu gått vidare från Pitirim Sorokin och Talcott Parsons. Och Bengt Gesser medverkade i högsta grad till utvecklingen genom att bidra till att föra in Bourdieus samhällsanalys i Sverige, en analys som väl passade Gessers holistiska syn på utbildningsforskning och som i grunden påverkat hur samhällsvetenskaperna ser på världen än idag. Pierre Bourdieu, postiljonens son, var förstås, liksom Gesser, också en av de mirakulösa eleverna, *les miraculés scolaires*, som lyckades trotsa den sociala reproduktionen. De är undantagen som bevisar regeln men de ger också bränsle till Gramscis maxim.

Med nyutgivningen av Gessers bok kan man förflytta sig till en fjärran bergstopp och se sin egen värld bredvid hans. Hans är ett forskningslandskap som det såg ut för trettio år sedan, men frågorna och analyserna är fortfarande giltiga. När det gäller utbildning, jämlikhet och arbetsdelning är det inte mycket som förändrats i verkligheten, bara i talet, i idéklimatet, i vad man frågar om och hur. Därför är det så välgörande att se på vårt eget landskap från en topp tre decennier bort. Och med Bengt Gesser som ledsagare är luften så klar att man kan urskilja de mest angelägna frågorna i ett myller av forskningsinriktningar och en mångfald teorier.

Andrew Casson, Vicerektor, Högskolan Dalarna

Referenser

- Barnett, R. (2011) *Being a university*. London: Routledge.
 Casson, A. (2015) *Högskolans ansvar: Principer för utveckling av den högre utbildningen*. London: Ubiquity Press.
Sociologi genom litteratur: Skönlitteraturens möjligheter och samhällsvetenskapens begränsningar. (2015) Ch. Edling & J. Rydgren (red.). Lund: Arkiv förlag.

Bruno Latour, *Tinget återställt: En introduktion till actor-network theory*. Lund: Studentlitteratur 2015

Den antike filosofen Protagoras myntade den mångtydiga maximen ”Människan är alltings mått”. Vi vet inte exakt vad som avsågs med denna sats, men det är nog ingen överdrift att påstå att den pågående posthumanistiska vändningen inom samhällsvetenskap och humaniora är kristallklar kring hur den ska förstås. Posthumanismen är en del av en större rörelse som också skulle kunna sägas innefatta nymaterialism, materiell semiotik, postkonstruktionism och många andra varianter. Även om variationerna är stora mellan dessa ”skolor” torde de vara relativt ense om att människan inte längre vare sig kan eller bör förstås som den viktigaste enheten inom humsam-fältet. Enighet råder antagligen också kring ”det materiellas agens”, d.v.s. att det finns andra enheter som är kapabla till handling och agens, jämte människan. Denna lilla, men väsentliga, skillnad i hur man ser på världen jämfört med t.ex. tidigare generationers sociologer får vittgående konsekvenser för vad samhällsvetenskaplig forskning är, bör och kan vara.

Bruno Latour har sedan slutet av 1970-talet varit en del av och i stor utsträckning drivit denna rörelse. De mest bestående ”teoribildningar” som han varit med att grunda är STS (Science and Technology Studies) och ANT (Actor-Network Theory). Men hans *oeuvre* är brett och komplext och täcker allt från statsvetenskap och metafysik till antropologi. Med utgångspunkt i Protagoras sats skulle man med en enkel avstavningshomografi kunna sammanfatta Latours gärning som en förtjänstfull förflyttning av fokus från ”alltings mått” till ”allting smått”. Detta är dubbelt passande eftersom Latour är förtjust i den fornnordiska rådssamlingen ”Allting” där allt mellan himmel och jord, rörande såväl folk som få avgjordes. Detta till skillnad från de så kallat moderna samhällena i upplysningens kölvatten som nästan uteslutande fokuserade på människor. Om tingens konstituerande av det sociala handlar också *Reassembling the social: An Introduction to actor-network theory* som nyligen översatts till svenska med den antingen mer passande eller något missvisande titeln *Tinget återställt: en introduktion till actor-network theory*. Passande är den för den möjliga associationen till den specifikt nordiska traditionen som nämns ovan. Däremot är det ju det sociala som Latour menar återsamlas, vilket gör titeln missvisande. Vad är då det lilla som Latour menar att vi ska titta efter? Allting, kort och gott. Som ni förstår blir avgränsning en av de största utmaningarna med detta angreppssätt. De små svarta krumelurer som utgör meningen ni just nu läser är en semiotisk översättning av pekfingervalsen över tangentbordet på min *MacBook Pro*. Texten ska in idag och jag har skjutit på arbetet som redaktören via mejl frågade om jag var intresserad av att utföra för ett halvår sedan. Bara detta lilla nätverk innehåller en myriad komponenter (dator, internet, wifi, bluetooth, sociologi, Studentlitteratur, forskarstudier, konferenser, barndomssociologi, plast, tryckeri, snigelpost, folkbokföring, deadline, midsommarhelg och semester i vardande, disputation, doktorsavhandling) där datorn är en förutsättning – obligatorisk passagepunkt för att använda ett viktigt begrepp för Latour – för att det sociala ska hålla ihop. Alla dessa komponenter får sitt aktörskap (vilket i detta fall är att möjliggöra för recensionen att så småningom publiceras i *Sociologisk forskning*) genom detta

nätverk. Därav bindestrecket mellan aktör och nätverk i benämningen Actor-Network Theory. Det är via nätverkande mellan heterogena komponenter som agens möjliggörs.

När jag vid ett tillfälle var inbjuden att presentera Latours tankar vid seminariet för Svenska med Didaktisk inriktning vid Malmö högskola försökte jag hitta ett lämpligt adjektiv för att beskriva hur jag uppfattade honom. Ordet varsam var det första som poppade upp. Detta stötte på patrull direkt och flera av seminariedeltagarna hävdade motsatsen. Jag hade inget svar. Dessutom kan det verka motsägelsefullt då Latours polemiska stilistik är något av det som jag uppskattar mest med att läsa honom och *Tinget återställt* är härvidlag inget undantag. Förklaringen till denna potentiella varsamhet får vänta ännu en stund.

Det socialas sociologi är halmgubben som Latour ställer upp i bokens början. Denna dyker upp i olika skepnader och beskylls för ett antal överträdelser, förseelser och missförstånd. Utgångspunkten i analysen är en etymologisk finess där distinktionen mellan de olika betydelserna av ordet "social" pekar ut riktningen för å ena sidan det socialas sociologi, å andra sidan Actor-Network Theory (eller "associologi" som Latour skulle vilja kalla det). Enligt Latour betyder "social" för det socialas sociologer att något har en specifik substans som gör att det kvalificerar för att dels höra samhället till, dels kvalificera för social analys. Dessa uppdrag, menar Latour, hänger ihop. Att vi talar om våra kollektiv som samhällen och oss själva som sociala varelser däri är en effekt av samhällsvetenskapen och inte vice versa, som man kanske vanligtvis tänker: det finns ett samhälle, det måste vi veta mer om, låt oss beforska det. Så som Latour däremot förstår ordet social (och därmed sociologi) är att det handlar om "förening" och "följande". Så istället för att undersöka hur det sociala gör sig påmint i enskilda aktörers handling och utsagor anmodas vi redogöra för hur dessa aktörer följer varandra, förenas och skiljs åt. "Följ aktören!" är ett imperativ som återkommer många gånger i *Tinget återställt*.

Förenklat skulle man kunna säga att den ena (det socialas sociologi) använder det sociala som en på förhand definierad substans som förklarar aktörers och institutioners uppträdande, medan den andra (ANT) försöker förklarar det sociala som dessa aktörer ger upphov till. Detta bankas in på ett till en början rätt underhållande, men till slut otillfredsställande vis. Kunde Latour inte gjort med samhällsvetarna på samma sätt som han gjorde med naturvetarna? Han kunde – sittandes på en stol vid kopieringsmaskinen på en sociologisk institution, förandes noggranna anteckningar – följt dem och deras förklaringar för att se vilka associationer de gjorde. (Min dröm är att detta tänkta fältarbete sedan hade kunnat bli Netflix-serie med namnet *Strawmen* som jag hade kunnat titta på under min semester.)

Boken är relativt svår att tränga igenom även om den följer en klassisk disposition (förklaringar av vad andra gjort för fel, följt av instruktioner för hur man ska göra rätt). Vad detta beror på är svårt att säga, men jag tror att det har med den där varsamheten som jag, oförklarligt nog, fick för mig att tillskriva Latour. Och för att anpassa det till diskussionen så parafraserar jag den snabbköpsanalogi Latour gör över de socialas sociologi och placerar honom i den dunkla dammiga lokalen bredvid. Varsamheten är nämligen densamma som den hos en vresig föreståndare för en antikhandel eller

antikvariat. Man får inte springa omkring och lyfta på alla dessa kostbara ting hur som helst. Lika mån som han är om dessa små förklarings rätt att få höras, lika vred och vass är han mot dem som inte uppför sig respektfullt i butiken, speciellt när han går igenom proveniensen för de olika tingestarna.

Den mest givande delen av boken är den första i vilken Latour i fem olika avsnitt går igenom de olika ovissheter som han menar måste vara föremål för hans variant av social analys: 1) Det finns inga grupper. Man måste istället följa hur grupper bildas (och upplöses); 2) Handling utförs inte av en enskild aktör, utan möjliggörs av flera aktörer som går samman i grupper; 3) Aktörer kan vara annat än människor; 4) Fakta är inte benhårda, utan aktörsgruppsamla(n)de de också; 5) Skrivandet är samhällsvetarens laboratorium.

Även om Bruno Latour är en fascinerande forskare och skarpsinnig tänkare är jag inte så säker på att jag vill rekommendera denna bok som en ingång till hans teorier. Och detta trots att den handlar om hans mer sociologiska snarare än filosofiska värv; trots att den är presenterad som ett slags introduktion; trots att den är en av få böcker av honom som finns tillgänglig på svenska. Jag håller fortfarande *We have never been modern* från 1993, och då i synnerhet det inledande samt avslutande kapitlet, som en bättre introduktion till hans tankevärld.

Kalle Jonasson, Institutionen för Idrottsvetenskap, Linnéuniversitetet